

Прояви на културна асиметрия при български и руски паремии

Петранка Трендафилова

Manifestations of cultural asymmetry in Bulgarian and Russian paremii: The report examines cases equivalent to Bulgarian and Russian proverbs in cultural meanings which have differences, leading to differences in cultural perception of the picture of the world.

Key concepts: *cultural asymmetry concept, situational characteristics*

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблемът за асиметрията в езикознанието се разглежда във връзка с превода. От такава гледна точка се говори за междуезикова и вътрешноезикова асиметрия. Междуезикова асиметрия се появява при вариантите на един текст на два неродствени езика. Вътрешноезиковата асиметрия е от диахронен тип и се отнася до съвременното разбиране на текст от друг език, датиращ от преди няколко века [1]. Очевидно, когато в дума, обозначаваща културно-битова реалия от живота на народа, има културно-историческа корелация тогава настъпва потребност да се изведе пълната ѝ експликация за носителите на друг език, за да се проникне в чуждоезиковата картина на света. В такива случаи се наблюдава често междуезикова асиметрия [2]. В. Беляк посочва примери на междуезикова асиметрия в наблюденията си върху два превода на английски език на повестта „Капитанската дъщеря“ на А. С. Пушкин. В единия от случаите руската дума „деревня“ `село` е преведена с лексемата *estate* `имение`, обозначаваща териториално-административна реалия, която не представя особеностите на административно-териториалното разпределение на Русия [3].

При анализа на руските и български паремии установихме появата на културна асиметрия в на пръв поглед еквивалентни двойки пословици или поговорки. В еквивалентните паремии обикновено концептът, обобщаващ културния им смисъл, е един и се съотнася едновременно и към българската, и към руската пословица или поговорка. Когато е налице културна асиметрия, в еквивалентната двойка се появяват два или дори три концепта, които са често са с противоположна оценъчна стойност.

ИЗЛОЖЕНИЕ

При описанието на всички концепти в изследването си констатирахме следните случаи на културна асиметрия.

1) При паремии, чийто езиков израз съвпада напълно, но поради различие в семантизацията им са проявяват два концепта с различна понятийна насоченост, но с еднаква оценъчна стойност:

Не дава да падне и косъм от главата на човека ~ Не трóнуть волоскá на голóвe `Няма да се повреди и косъм на главата му`

В семантизацията на двете паремии има известно смислово различие. Семантичната стойност на българския израз е `Не позволява да се случи нищо лошо някому, бди над него изключително внимателно`. Руската паремия има обобщеното значение `Ще остане невредим, няма да му се случи какво зло`. В резултат на тези различия в паремии откриваме две културни значения с положителна оценка, но с различна понятийна насоченост: *голямата грижовност над някого, която не позволява да му се случи нищо лошо* (в българата паремия) и *твърдата убеденост, че някой няма да пострада* (в руската паремия). Обединяващата двете паремии семантична плоскост е *няма да му се случи нищо лошо*. На неезиково равнище в руската паремия може да се открие положителната културна ценност *вярата в благосклонността на съдбата*. Така можем да посочим концептът „грижовност“,

реализиращ се в българската фразеологична единица, и концептът „предопределеност“ в руския фразеологизъм.

От един дол дренки са ~ Хрен редьки не слаще `Хрян от ряпа не е по-сладък` или по Вл. 82 `Хрянът не е по-благ от ряпата`

Българската паремия има семантичната стойност „еднакви са по характери“, а руската – „еднакво неприятно е“. Тези различия в семантизацията на поговорките водят до различие и в културните значения: в българската – *хора с еднакво неприятни характери*; в руската – *попадането в същото като предишното неприятно състояние*. И двете значения са с отрицателна оценка, но имат различна понятийна насоченост. Обединяващата двете паремии е семантичната стойност *еднакво неприятните неща*.

По-тихо върви, по-далече ще бъдеш ~ Тише едешь, дальше будешь `Тихо върви, далеч да стигнеш`

Двете пословици имат препоръчителен характер. Семантиката на българската пословица е „Вдигай по-малко шум около себе си и своите дела и ще постигнеш големи успехи“. В денотативните значения лексемата – стимул «по-тихо», асоциираща с концепта «скромност». Културното значение, попълващо понятийната структура на концепта, е *скромността носи успехи в живота*. Семантичната стойност на руската пословица е „Не бързай излишно и ще постигнеш по-добри резултати“. Денотативните значения съдържат положителната препоръчителен културен смисъл *да не се бързва излишно в дадено дело, за да се постигнат по-добри резултати*. Този смисъл попълва понятийно-съдържателната структура на концепта «труд».

Остро шило в торба не седи ~ Шила в мешке не утаишь `Шило в торба не можеш да задържиш`

Руската пословица има семантичната стойност `Не може да го задържиш, да го скриеш`, а българската – `Не може да стои мирно; не можеш да го задържиш на едно място` по аналогия със шилото, което така или иначе пробива торбата, в която е поставено. *Ситуационна характеристика*: 1) Руската ПФЕ се казва, когато някой се опитва да скрие постъпка, настроение, чувство и под., които са видими, явни за околните; 2) Българската ПФЕ се казва за чевръст, енергичен човек (по-често за дете), който не можеш да заставиш да стои на едно място.

Двете пословици съвпадат по езиков състав, имат еднакви образи и обща семантична основа, на която се установява частичното сходство в съдържанието им - `не можеш да го задържиш` (нещо или някого). За иносказателното значение съдействат излизащите извън еквивалентната установеност културни смисли „не остава скрито“ (руска) и „не остава на едно място“ (бълг.), които са насочени към обекта на действието. Именно на иносказателно ниво се извеждат значения, при които се проявява културната асиметрия: „не можеш да го заставиш да стои мирно“ и „не можеш да задържиш, да скриеш истината“. Благодарение на асиметрията се установяват двата концепта „енергичност“ и „истина“ с положителна оценка, но с различна понятийна отнесеност. Тези културни ценности се потвърждават и на неезиково равнище с помощта на ситуационната характеристика.

Интересно е, че и двата народа избират едни и същи метафорични изображения (шилото и торбата) и едно и също обуславящо действие (*не можеш да го задържиш*), което насочва към следното предположение за несъмнено взаимодействие между руския и български език. Общото в българското и руско народностно самосъзнание е, че образът „шило в торба“ е обуславен от характеристиката на тези реалии в бита: шилото винаги ще пробие торбата, в която е поставено и няма как да се задържи в нея. Асоциативните връзки на културни ценности с този образ в руската езикова картина на света са насочени към нравствена категория (както шилото се показва от торбата, така и истината не остава скрита, а е видна за всеки), а в българското мирозрение – с определен тип

човешки нрав (както шилото накрая излиза от торбата, така и енергичният човек не може да бъде задържан).

Явно в различни исторически периоди са настъпвали периодични влияния, които двата народа са си оказвали в резултат на исторически и културни фактори, които са намирали отражение в езика им. Проникването на български езикови явления в руския език може да стане по книжовен път чрез пренос на старобългарската и старославянската книжнина. Тези пословици обаче не съдържат никакви признаци на книжовен произход. Това предполага преносът да е станал по устен път.

Попълването на образите в пословиците с различни културни значения е резултат от ценностната система на всеки от двата народа и спецификата на националната картина на света, притежавана от тях.

2. Пословици и поговорки, които имат частично сходство в семантичната си стойност, но поради различие в ситуационната си характеристика, се свързват с различни концепти.

Човек по приказката се познава (БНТ) // Осла зная по ушам, [медведя – по ноктям] , а дурака – по речам (Вл) `Магарето си личи по ушите, [мечката – по ноктите], а глупака – по приказките`

Семантичната стойност на българската пословица е „Думите на човека разкриват какъв е самият той“ и не насочва конкретно към глупавия човек. В плана на израза на руската пословица направо се назовава глупакът. Общата семантична стойност, която обединява двете поговорки е *човек се разпознава по думите си*. Руската паремия се употребява в речевото общуване по повод на човек, който казва неуместни, недообмислени неща. Българската пословица се употребява по повод на човек, чиито думи са груби, обидни или непристойни. На неезиково равнище в следствие на ситуационната характеристика на двете пословици се получават културни значения, попълващи с различна семантика лексемата „приказката (в смисъл на реч)“: в руската – *необмислени, неуместни думи*; в българската – *груби, непристойни думи*. Така проявяващите се на това ниво културни значения са *глупавият човек, чиито думи са необмислени и неуместни и злостният човек, чиито думи са груби и непристойни* и се съотнасят към различни концепти – „глупост“ и „злост“.

Бия път за тоя, що духа (РБС) // За сѣмь вѣрст киселя хлебать (РБС) `За кисел хляб – седем верси`

Семантичната стойност на българската поговорка е „Бия път напразно“, а на руската – „Пътувам много надалеко и се връщам без нищо; напразно и неоправдано се стремя да стигна някъде, въпреки че имам възможност да получа желаното на място“ (Бирих, 2005:90). Общата семантична стойност, която обединява двете поговорки е *напразното, безрезултатно пътуване*.

Българската поговорка се употребява като израз на разочарование от несвършена по обективни причини работа, поради която е предприето пътуването. Руската поговорка се употребява като израз на разочарование за някаква безсмислено предприето начинание, което е можело да се осъществи на място. В употребата на двете паремии се наблюдава различие в аргументацията за безрезултатността на действието – в българската причината е независеща от вършителта на действието, тя е породена от външни фактори; в руската – причината е в липсата на правилна преценка на самото действащо лице. От тази гледна точка и емоционално-експресивната окраска е различна: в българската поговорка емоционалното преживяване е насочено навън, към другите и поради това надделява гневът. В руската поговорка емоцията произтича от осъзнаването на собствената си грешка, което поражда разочарование от поведението си, срам за проявената глупост. От българската поговорка се извежда концептът „несполука“, а от руската – „глупост“.

Капка по капка вир става (ГК) // С мýру по нítке – гóлomu рубáшка (ФП) `От всички по конец – за голия риза`

Руската поговорка има семантичната стойност `Ако вземеш по малко от всеки, който има, ще се получи достатъчно за един бедняк`. Българската поговорка има сходна семантика – `Събирането на нещо малко по малко води до изобилие или до достатъчното му количество`. Общата семантична стойност, която обединява двете поговорки е от събирането на нещо малко по малко ще се получи достатъчно количество.

Ситуационна характеристика: Руската поговорка се употребява, когато се подканват хората да помогнат за нещо, което не е по силите или според средствата на един човек, а е възможно да стане със съвместна помощ. Както на езиково, така и на неезиково равнище в руската паремия се експлицира културната стойност с положителната оценка *взаимопомощ*. Българската поговорка се употребява: 1) с ирония към някой, за когото се подозира, че е постигнал благополучието си чрез усвояването на чужди пари или други придобивки; 2) като съвет към някого за пестеливост. С първата си употреба българската пословица експлицира отрицателното културно значение *постигане на благополучие чрез усвояването малко по малко на чужди пари*, а с втората си употреба – положителната културна стойност *благоразумието да си пестелив*. Така изведените културните стойности от съдържанието и употребата на двете поговорки можем да посочим три концепта, в структурата на които тези стойности участват: „взаимопомощ” (руска поговорка), „пестеливост” (българска поговорка) и „измама” (българска поговорка) Семантиката *постепенно и системно усвояване на чужди пари* отсъства както от езиковото изражение, така и от употребата на изследваните тук руски паремии, което разкрива негативна страна в българския национален манталитет – присвояването на чужди пари, на чужди интелектуални достижения, на чужди успехи и под.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Поради наличие на културна асиметрия в българските и руски пословици и поговорки се наблюдава различие в културните значения, които очертават и различие в културното възприятие на картината на света от двата народа.

Не с груба експресивност, а с чувство за хумор се говори за еднакво неприятните неща в руското народотворчество. Шеговито е отношението към несполучливия избор, който води от едно предишно неприятно преживяване до друго също толкова неприятно положение. В българската паремия емоционално-експресивният заряд е саркастичен и силно отрицателен.

Виждаме едни и същи образи в пословиците, изпълнени с различно съдържание. В образа на «шилото в торбата» например в българската и руска пословица са вложени различни културни значения: енергичният човек (бълг.); истината (руск.).

Експлицираните културни значения разкриват разлика в националния манталитет на българския и руски народ: за руснака пестеливостта е в полза на някой друг, а за българина пестеливостта е за неговото собствено добруване. Това културно съдържание показва по-голямата отвореност на руския човек към другите около него.

Тези и посочените по-горе особености в националния манталитет на двата народа определят руския човек като екстравертен тип, насочен към външния свят, открит за добруването на другите около него, възприемчив за външни впечатления. Българското колективно съзнание е съсредоточено повече към моделите на поведение и оценката за характера на индивида, към това кое е правилно и добро за него самия, и кое – неправилно и зло.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Петрова, Р. Културемите в Книга на притчите (The Book of Proverbs) в Авторизираната версия на Библията (AV/KJB). Русе, 2012, с. 21.

[2] Денисова, Г. В. В мире интертекста: язык, память, перевод. М.: Азбуковник, 2003, с. 298.

[3] Беляк, В. Д. Переклад лексичного квантора // Філологічні студії. Науковий часопис № 1. Луцьк, 2004, с. 142.

За контакти:

Доц. д-р Петранка Петкова Трендафилова, преподавател във Филиал – Силистра на РУ «Ангел Кънчев», Катедра по филологически науки, E-mail: peta_dop@abv.bg

Докладът е рецензиран.